

Martikainen Anni & Piippo Jonna

Sukupuolen moninaisuuden ilmeneminen ja tukeminen alakoulussa

Kandidaatintutkielma
KASVATUSTIETEIDEN TIEDEKUNTA
Laaja-alainen luokanopettajakoulutus
Huhtikuu 2021

Oulun yliopisto

Kasvatustieteiden tiedekunta

Sukupuolen moninaisuuden ilmeneminen ja tukeminen alakoulussa (Martikainen Anni & Piippo Jonna) Kandidaatin tutkielma, 38 sivua, 0 liitesivua

huhtikuu 2021

Kasvatustieteiden tiedekunta

Tämän kandidaatintutkielman tavoitteena on selvittää, mitä sukupuolen moninaisuudella tarkoitetaan ja kuinka sukupuolen moninaisuus ilmenee alakoulun toimintakulttuurissa. Lisäksi tutkielmassa tarkastellaan, kuinka sukupuoleltaan moninaista lasta voidaan tukea kouluympäristössä. Aiheen käsittely on rajattu koskemaan suomalaisen perusopetuksen luokkia 1–6. Tutkielmasta on rajattu pois perusopetuksen luokat 7–9 aiheen laajuuden vuoksi. Tutkielma on toteutettu kuvailevana kirjallisuuskatsauksena. Tutkielman aineistossa on hyödynnetty laajasti aiheeseen liittyvää kirjallisuutta, virallisia asiakirjoja sekä kansainvälisiä artikkeleita.

Yleismääritelmän mukaan sukupuolen moninaisuudella tarkoitetaan henkilön yksilöllistä kokemusta ja ilmaisua omasta sukupuolestaan. Sukupuolen moninaisuus on käsitteenä moniulotteinen, minkä vuoksi käsitettä ei voida määritellä yksiselitteisesti. Sukupuolen moninaisuuteen vaikuttavia tekijöitä ovat henkilön sukupuoli, sukupuolen fyysisen kehityksen muutokset, sukupuoli-identiteetti sekä seksuaalisuus. Sukupuolen moninaisuus käsittää alleen myös sukupuolienemmistöt ja -vähemmistöt.

Suomalainen perusopetus ei tarjoa opettajalle selkeitä toimintatapoja kohdata sukupuoleltaan moninaista oppilasta. Myöskään koulun toimintakulttuuri, oppimateriaalit, työskentelytavat tai yleiset tilat eivät tue sukupuoleltaan moninaisen oppilaan tervettä kasvua ja kehitystä. Sukupuoleltaan moninaiset oppilaat kokevat koulussa usein paheksuntaa ja syrjintää, mikä johtuu tietämättömyydestä asiaa kohtaan.

Kasvattajien, opettajien ja ympäristön tehtävä on huolehtia siitä, ettei yksikään lapsi koe itseään eriarvoiseksi oman sukupuolikokemuksen vuoksi. Suomalaisessa peruskoulussa tähän on pyritty vastaamaan siten, että koulujen ja oppilaitosten edellytetään edistävän tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta laatimalla tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelma. Tämän lisäksi sukupuolten tasa-arvoa on pyritty edistämään opettajien lisäkoulutuksilla ja koulun toimintakulttuurin muutoksilla.

Avainsanat: Perusopetus (luokat 1–6), sukupuolen moninaisuus, sukupuoli, sukupuolivähemmistöt, sukupuoli-identiteetti

Sisältö

1. Johdanto.....	4
2. Tutkielman toteutus.....	6
2.1 Tutkimuskysymykset.....	6
2.2 Kirjallisuuskatsaus tutkimusmenetelmänä.....	7
3. Sukupuolen problematiikkaa.....	9
3.1 Sukupuolen ja identiteetin käsitteet.....	9
3.1.1 Sukupuoli.....	9
3.1.2 Minuus ja identiteetti.....	12
3.1.3 Sukupuoli-identiteetti.....	13
3.2 Sukupuolen moninaisuus.....	14
3.3 Sukupuolienemmistöt.....	15
3.4 Sukupuolivähemmistöt.....	16
3.4.1 Transsukupuolisuus.....	16
3.4.2 Intersukupuolisuus.....	17
3.4.3 Muunsukupuolisuus.....	18
3.5 Seksuaalisuus.....	18
3.6 Perusopetus.....	19
4. Sukupuolen moninaisuuden ilmeneminen alakoulussa.....	20
4.1 Sukupuolen moninaisuuden ilmeneminen peruskoulun toimintakulttuurissa.....	20
4.1.1 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet (2014).....	21
4.1.2 Tasa-arvo ja yhdenvertaisuussuunnitelma.....	22
4.1.1 Oulun normaalikoulun tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelma.....	23
4.2 Sukupuoleltaan moninaisen lapsen tukeminen.....	24
4.2.1 Opettajan asenne.....	25
4.2.2 Tietoisuuden lisääminen.....	26
4.2.3 Oppimateriaalit ja työtavat.....	27
4.2.4 Arviointi.....	27
4.2.5 Vanhempien tukeminen.....	28
5. Johtopäätökset.....	30
6. Pohdinta.....	32
Lähteet.....	35

1. Johdanto

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (2014) mukaan perusopetus rakentuu lapsuuden arvokkuuden pohjalle. Jokainen oppilas on ainutlaatuinen ja merkityksellinen sellaisena kuin hän on. Jokaisella oppilaalla on yhtäläinen oikeus oppimiseen ja kasvamiseen. Oppilas tarvitsee kannustusta ja yksilöllistä tukea opettajilta sekä muilta kasvatusalan ammattilaisilta. Tämän lisäksi oppilas tarvitsee positiivisia kokemuksia siitä, että kouluyhteisössä arvostetaan häntä ja että hänen oppimisellaan sekä hyvinvoinnillaan on merkitystä (Opetushallitus, 2014, s. 15).

Peruskoulu on ajanjakso, jolloin oppilaan käsitys itsestään ja ympäristöstään kehittyy ja vahvistuu. Tähän ajanjaksoon kuuluu olennaisesti oman sukupuoli-identiteetin ja seksuaalisen suuntautumisen tiedostaminen ja pohdinta. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden mukaan opetuksen tulee olla lähestymistavaltaan sukupuolitietoista (OPH, 2014, s. 28). Opetuksen järjestäjien tulee noudattaa Suomen perustuslakia (731/1999), yhdenvertaisuuslakia (1325/2014) sekä tasa-arvolakia (609/1986). Lakien mukaan ketään ei saa syrjiä esimerkiksi sukupuolen tai seksuaalisen suuntautumisen vuoksi. Lisäksi tasa-arvolain mukaan jokaisella tulee olla yhteneväiset mahdollisuudet koulutukseen sukupuolesta riippumatta. Koulutusta järjestävien yhteisöjen tulee toiminnallaan ehkäistä sukupuolen ilmaisuun tai sukupuoli-identiteettiin perustuvaa syrjintää (Tasa-arvolaki, 609/1986, §5).

Sukupuolen moninaisuus käsitetään yleisesti hyvin tuoreena ilmiönä. Sukupuolen moninaisuus on kuitenkin aina ollut osa historiaamme. Tosin vielä 1800-luvulla transsukupuolisuus ja homoseksuaalisuus käsitettiin samaksi ilmiöksi. Vuosisadan loppupuolella suomalainen lääkäri Johan Backman määritteli transsukupuolisuuden tarkoittavan vääristynyttä mielenlaatua, jossa henkilö sisimmissään kokee kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen, mikä ilmenee henkilön käytöksessä sekä olemuksessa. Lisäksi 1800-luvun loppupuolella lääkärit laativat sanaston, jolla kuvattiin sukupuolen moninaisuutta (Ristkari, Suni, Tyni, 2018, s. 115–117).

Lääketiede kehittyi edelleen 1900-luvulla ja tietoisuus transihmisistä maailmalla yleistyi. Kuitenkin vasta 2000-luvulla ymmärrys ja tietoisuus sukupuolen moninaisuudesta on lisääntynyt ihmisten keskuudessa. Vuonna 2003 Suomessa astui voimaan translaki, jonka tavoitteena on

edistää transihmisten oikeuksia. Merkittävimpiä uudistuksia 2010-luvulla ovat olleet yhdenvertaisuuslaki, äitiyslaki sekä uudet perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. Merkittävänä uudistuksena vuonna 2018 maailman terveysjärjestö WHO poisti transsukupuolisuuden mielisairausluokituksesta (Ristkari ym., 2018, s.117–135).

Valitsimme tutkielmamme aiheeksi sukupuolen moninaisuuden, koska tulevina luokanopettajina koemme tärkeäksi omalla toiminnallamme edistää tasa-arvoa ja oppilaiden välistä yhdenvertaisuutta kouluympäristössä. Tasa-arvoon pyrkivän pedagogiikan lähtökohtana voidaan pitää sitä, että jokainen ihminen toimii eri tavoin erilaisissa tilanteissa (Suortuma, 2010, s.19). Haluamme olla tietoisia siitä, kuinka omat ennakkoluulomme, asenteemme ja odotuksemme eri sukupuolista vaikuttavat tarjoamamme opetuksen ja kasvatuksen laatuun. Lisäksi koemme, että emme omaa tarpeeksi syvällistä tietämystä ja osaamista aiheesta. Uskomme, että tietoisuutta lisäämällä vaikutamme positiivisesti koulun toimintakulttuurin kehittämiseen.

2. Tutkielman toteutus

Tutkielmassamme keskitymme tarkastelemaan, mitä sukupuolen moninaisuudella tarkoitetaan ja kuinka se ilmenee alakoulun toimintakulttuurissa. Olemme rajanneet työmme aihetta niin, että keskitymme tarkastelemaan sukupuolen moninaisuuden ilmenemistä ainoastaan perusopetuksen luokkien 1–6 näkökulmasta. Olemme tietoisesti rajanneet perusopetuksen luokat 7–9 tutkielmamme tarkastelun ulkopuolelle. Tiedostamme, että tutkielmastamme olisi tullut liian laaja, jos olisimme ottaneet tarkasteluun koko peruskoulun. Koemme myös aiheen rajauksen peruskoulun luokkiin 1–6 luontevaksi, sillä tulemme tulevaisuudessa opettamaan kyseisiä luokka-asteita. Suhtaudumme kuitenkin rajaukseemme kriittisesti ja koemme tärkeäksi sen, että sukupuolen moninaisuus tulee huomioida opetuksessa ja koulun toimintakulttuurissa myös yläkoulun puolella.

Olemme ottaneet tutkielmassamme huomioon sukupuolivähemmistöt. Tutkielmassamme sukupuolivähemmistöillä tarkoitamme transihmisiä, intersukupuolisia sekä muunsukupuolisia. Tarkastelemme myös seksuaalisuuden käsitettä. Tutkielmassamme keskitymme heterouden, homouden ja biseksuaalisuuden käsitteisiin. Edellä mainitut suuntaukset ovat yleisimmät seksuaalisen suuntautumisen muodot, minkä vuoksi koimme luontevaksi rajata seksuaalisuuden tarkastelun edellä mainittujen käsitteiden ympärille. Olemme kuitenkin tietoisia siitä, että on olemassa myös muita seksuaalisen suuntautumisen muotoja ja että seksuaalisuuden käsite on aina itsemäärittelykysymys (Seta, 2020 a).

2.1 Tutkimuskysymykset

Tutkielmamme rakentuu kahden tutkimuskysymyksen pohjalle. Tutkimuskysymyksiemme avulla saamme tietoa sukupuolen moninaisuudesta sekä sukupuolen moninaisuuden tukemisesta alakoulun toimintaympäristössä. Ensimmäisen tutkimuskysymyksemme tarkoituksena on määritellä sukupuolen moninaisuus mahdollisimman tarkasti ja kattavasti. Toisen tutkimuskysymyksemme tarkoituksena on saada tietoa sukupuolen moninaisuuden ilmenemisestä ja tukemisesta alakoulun kontekstissa. Tutkimuskysymystemme pohjalta voimme laajentaa tietämystämme sukupuolen moninaisuudesta ja hyödyntää saamaamme tietoa tulevaisuudessa luokanopettajina.

Tutkielmamme tutkimuskysymykset ovat:

1. *Mitä sukupuolen moninaisuudella tarkoitetaan?*
2. *Kuinka tukea sukupuoleltaan moninaista lasta alakoulussa?*

2.2 Kirjallisuuskatsaus tutkimusmenetelmänä

Tutkielmamme on kvalitatiivinen eli laadullinen tutkimus. Kirjallisuuskatsaus on tutkimusmenetelmä, jossa keskeistä on aikaisempien tutkimusten tarkastelu. Kirjallisuuskatsauksen avulla kootaan yhteen aikaisempien tutkimuksien tuloksia uusien tutkimustulosten ja teorioiden saavuttamiseksi (Aveyard, 2014, s. 2; Tuomi & Sarajärvi, 2018 s. 134; Salminen, 2011, s. 1). Kirjallisuuskatsaus voidaan jakaa useisiin alalajeihin, kuten esimerkiksi kuvailevaan, systemaattiseen ja narratiiviseen kirjallisuuskatsaukseen (Salminen, 2011, s. 6–7, 9). Tutkimuksemme lähestymistapa on kuvaileva kirjallisuuskatsaus. Kuvaileva kirjallisuuskatsaus on luonteeltaan vapaa, sillä sitä eivät ohjaa tiukat säännöt tai rajoitukset. Kuvailevat kirjallisuuskatsaukset kuvaavat ilmiötä laaja-alaisesti sekä pystyvät tarvittaessa tarjoamaan lisätietoa ilmiön ominaisuuksista (Salminen, 2011, s. 6).

Kirjallisuuskatsauksen tekeminen aloitetaan rajaamalla tutkittavasta aiheesta tutkimuskysymykset. Kirjallisuuskatsauksen tekeminen jatkuu kirjallisuuden analyysillä, jonka avulla pyritään rakentamaan vastauksia tutkimuskysymyksiin (Aveyard, 2014, s. 2–4.). Analyysin avulla tutkija pyrkii saamaan aiheestaan kokonaisvaltaisen kuvan, jonka pohjalta muodostetaan tutkimuksen johtopäätökset. Johtopäätöksien avulla tutkija kokoaa tutkielmansa päätulokset kirjallisuuskatsauksen lopussa olevaan pohdintakappaleeseen.

Kirjallisuuskatsauksemme aineistona käytämme aiheeseemme liittyviä aiempia julkaisuja ja artikkeleita. Olemme pyrkineet käyttämään tutkielmassamme mahdollisimman tuoretta kirjallisuutta, mikä takaa tiedon oikeellisuuden ja ajankohtaisuuden. Hyödynnämme tutkielmaa tehdessämme kotimaista ja ulkomaista kirjallisuutta, jotta saamme aiheestamme tietoa monipuolisesti. Monipuolisen tiedon pohjalta pystymme luomaan aiheestamme mahdollisimman laajan kokonaiskuvan. Lisäksi hyödynnämme tiedonhaussa internetistä löytyvää tietoa. Internetissä oleva tieto on usein kirjalhteitä ajantasaisempaa, sillä aiheemme ajankohtaisuuden vuoksi tie-

toa tulee jatkuvasti lisää ja aiempaa tietoa päivitetään. Internetlähteisiin tulee kuitenkin suhtautua kriittisesti, sillä tiedon alkuperästä tai kirjoittajan ammattimaisuudesta ei voi olla täyttä varmuutta.

Olemme keränneet tutkielmaamme aineistoa useasta tietokannasta. Pää tietokantoina tutkielmassamme toimivat Oula-Finna, Ebsco ja ProQuest. Lisäksi olemme hyödyntäneet kirjallisuuden etsinnässä Oulun kaupunginkirjaston tietokantaa. Tänä poikkeuksellisena aikana olemme pyrkineet lisäämään työssämme sähköisten lähteiden määrää. Tärkeimpiä sähköisiä lähteitämme ovat Opetushallituksen Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet (2014) sekä kouluun koskevat asiakirjat ja lait, kuten tasa-arvolaki (1986/609) ja yhdenvertaisuuslaki (1325/2014). Näiden lisäksi olemme hyödyntäneet internetistä löytyviä asiantuntijasivustoja, kuten Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitosta sekä Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskusta.

3. Sukupuolen problematiikkaa

Keskeisinä käsitteinä tutkielmassamme ovat sukupuoli, identiteetti, sukupuolen moninaisuus sekä sukupuolivähemmistöt. Lisäksi perehdymme peruskoulun käsitteeseen. Peruskoulun käsitteen määritelmässä keskitymme kouluympäristön ja tutkielman kohderyhmän ymmärtämiseen ja rajaamiseen. Tutkielmamme keskittyy sukupuolen moninaisuuden käsitteen analyysiin, mutta käsitteen ymmärtävyyden kannalta on oleellista määritellä myös sukupuolivähemmistön käsite.

3.1 Sukupuolen ja identiteetin käsitteet

Seuraavissa kappaleissa tarkastellaan sukupuolen, minuuden ja identiteetin sekä sukupuoli-identiteetin käsitteitä. Sukupuolen määrittelyssä olemme ottaneet huomioon sukupuolen moninaisuuden. Lähestymme sukupuolen käsitettä biologisen, sosiaalisen, kokemuksellisen sekä juridisen sukupuolen kautta. Identiteetin ja minuuden käsitettä lähestymme Kuuselan ym. (2006) teoksen *Minuus ja identiteetti* pohjalta.

3.1.1 Sukupuoli

Länsimaalaiselle kulttuurille on hyvin tyypillistä jakaa ihmiset kahteen sukupuoliluokkaan: miehiin ja naisiin (Vilka, 2010, s. 17). Sukupuoli on kuitenkin paljon muutakin kuin pelkkiä feminiinisiä tai maskuliinisia piirteitä. Sukupuolen voidaan ajatella olevan kattokäsite, joka pitää sisällään piirteitä esimerkiksi ihmisen biologiasta, anatomiasta, sosiaalisesta roolista sekä identiteetistä (Nousiainen, 2020, s. 21). Yksi tapa tarkastella sukupuolen käsitettä on jakaa sukupuoli biologiseen, sosiaaliseen ja kokemukselliseen sukupuoleen (Vilka, 2010).

Biologinen sukupuoli

Biologiaan perustuva sukupuolen (sex) määrittely on ollut käytetyin määrittely aina 1970-luvulle asti (Ylitapio-Mäntylä, 2012, s. 21; Butler, 2004). Biologiseen sukupuoleen kuuluu useita osa-alueita. Nämä osa-alueet ovat geneettinen, anatominen ja hormonaalinen osa-alue (Vilka, 2010, s. 17–18; Ylitapio-Mäntylä, 2012, s. 20). Geneettisesti ajateltuna sukupuoli määrittyy

yksilön saamien sukusolujen perusteella. Sukusolujen mukana yksilö saa sukukromosomit: isältä periytyvä sukukromosomi on x tai y, äidiltä periytyvä sukukromosomi on aina x. Sukukromosomit yhdistyvät toisiinsa yleensä kahdella eri tavalla: $x + x =$ tyttö tai $x + y =$ poika (Vilkka, 2010, s. 17).

Anatomiset ja hormonaaliset osa-alueet keskittyvät biologisen sukupuolen ulkoisiin ja hormonaalisiin piirteisiin (Vilkka, 2010, s. 18). Anatomiseen sukupuoleen kuuluvat sukupuolille ominaiset ulkoiset ja sisäiset rakenteet. Naiselle ominaisia rakenteita ovat esimerkiksi kohtu, emätin ja munasarjat. Miehillä tyypillisiä rakenteita ovat esimerkiksi penis, eturauhanen sekä kivekset (Vilkka, 2010, s. 18). Munasarjat ja kivekset tuottavat hormoneja. Munasarjat tuottavat estrogeenia ja progesteronia, kivekset puolestaan testosteronia. Hormonien määrä kehossa vaikuttaa ihmisen sukupuoleen. Miehillä kehossa on huomattavasti enemmän testosteronia kuin naisilla. Naisilla kehossa on puolestaan huomattavasti enemmän estrogeenia kuin miehillä (Vilkka, 2010, s. 18).

Biologinen sukupuoli määrittelee sukupuolta fyysisiin määritelmiin nojaten. Sukupuolen fyysiset määritelmät eivät ole kuitenkaan aina selkeitä tai yksiselitteisiä syntymähetkellä, jolloin henkilön sukupuoli määritellään. Mikäli syntymähetkellä yksilöä ei pystytä määrittelemään sukupuolen fyysisten ominaisuuksien perusteella, puhutaan intersukupuolisuudesta (Ylitapio-Mäntylä, 2012, s. 20–21). Intersukupuolisuutta käsittelemme tarkemmin luvussa 3.4.2.

Sosiaalinen sukupuoli

1970-luvulla alettiin käyttämään biologisen sukupuolen rinnalla myös sosiaalisen sukupuolen (gender) määritelmää (Ylitapio-Mäntylä, 2012, s. 21; Butler, 2004). Sosiaalisella sukupuolella tarkoitetaan sukupuolen sosiaalisia, persoonallisia, kulttuurisia sekä kokemuksellisia ulottuvuuksia (Vilkka, 2010, s. 18). Sosiaaliseen sukupuoleen nähdään kuuluvan myös yksilön kokemus omasta sukupuolesta. Tämän käsityksen mukaan sukupuoliä voidaan olettaa olevan yhtä monta kuin on sukupuoleen liittyvää kokemusta (Vilkka, 2010, s. 18). Sosiaaliseen sukupuoleen katsotaan kuuluvaksi myös käyttäytymiseen liittyviä elementtejä, kuten pukeutuminen, tyyli, ja puhetapa. Sosiaalinen sukupuoli on tapa rakentaa ja jäsentää omaa sukupuoltaan. Käyttäytymiseen liittyvät elementit tai muut ympäröivästä maailmasta omaksutut tavat ja piir-

teet voivat olla biologisesta sukupuolesta poikkeavia (Vilkka, 2010, s. 19). Sosiaalinen sukupuoli on näin ollen jokaiselle yksilöllinen, ympäristön muokkaama kokonaisuus, joka voi muuttua ajan myötä (Vilkka, 2010, s. 19).

Kokemuksellinen sukupuoli

Kokemuksellisen tai aistisen sukupuolen käsite on historian näkökulmasta melko tuore: vasta 1990-luvun loppupuolella sukupuolen käsitteeseen ryhdyttiin liittämään myös filosofinen ulottuvuus. Kun sukupuolen käsitettä tarkastellaan filosofisesti, sukupuolen psyykinen puoli korostuu. Tällöin voidaan ajatella, ettei sukupuoli jakaudu pelkästään biologiseen ja sosiaaliseen sukupuoleen, vaan sukupuoli on mentaalisten ja kehollisten ominaisuuksien tuotos (Vilkka, 2010, s. 23). Kokemuksellinen sukupuolen käsite korostaa nimensä mukaisesti yksilön kokemusta siitä, millaiseksi hän oman sukupuolensa kokee. “Sukupuoli on elävässä kokemuksessa rakentuva kehon olemisen tapa tai olemisen tyyli” (Vilkka, 2010, s. 23).

Juridinen sukupuoli

Sukupuoli voidaan käsittää aiempien määritelmien lisäksi myös juridisesti. Suomessa juridisia sukupuolia on käytössä kaksi: mies ja nainen. Juridinen sukupuoli määritetään syntymähetkellä ulkoisten ominaisuuksien perusteella. Juridista sukupuolta on mahdollista muuttaa myöhemmin, mikäli henkilön kokemus omasta sukupuolestaan ei vastaa hänelle annettua juridista sukupuolta (Seta, 2020b; Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2019). Juridisen sukupuolen muuttamista säätelee Suomessa translaki. Translain mukaan juridisen sukupuolen muuttamisen ehtoina ovat lisääntymiskyvyttömyys, psykiatrinen diagnoosi transsukupuolisuudesta, 18 vuoden ikä, Suomen kansalaisuus sekä sukupuolenkorjausprosessin läpikäyminen (Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta 563/2002, §1).

Nykyisin suomalaisessa yhteiskunnassa sukupuolen vallitsevaksi määritteeksi käsitetään biologisen, sosiaalisen ja kokemuksellisen sukupuolen yhdistelmä (Vilkka, 2010, s. 21; Puolimatka, 2019, s. 40). Voidaan ajatella, että biologinen, sosiaalinen ja kokemuksellinen sukupuoli ovat sukupuolen eri osa-alueita. Osa-alueet eivät ole arvojärjestyksessä tai toisiaan poissulkevia (Vilkka, 2010, s. 21). Sukupuolen moninaisuutta tukee ymmärrys siitä, että sukupuoli käsitteenä on laaja ja pitää sisällään useita eri käsityksiä.

3.1.2 Minuus ja identiteetti

Minuuden ja identiteetin käsitteiden analysointi ja määrittäminen on ongelmallista, sillä käsitteitä on tutkittu paljon ja niistä on muodostettu useita erilaisia, toisistaan poikkeavia teorioita ja määritelmiä (Kuusela, P., Korhonen, P., Valkonen, S., Pirskanen, H., Rautio, P., Saastamoinen, M. & Itäpuisto, M, 2006, s.170). Lähestymme minuuden ja identiteetin käsitteitä teoksen *Minuus ja identiteetti* (2006) pohjalta. Teoksessa minuuden käsitettä lähestytään psykologi Dan P. Mc Adamsin länsimaisen teorian pohjalta ja identiteetin käsitettä sosiologian professori Kath Woodwardin käsitysten pohjalta (Kuusela ym., 2006).

Länsimaissa minuus ymmärretään ikään kuin jokaisen yksilön henkilökohtaisena projektina, jota kehitetään läpi elämän. Minuuden työstämistä ja kehittämistä tapahtuu jokapäiväisen arjen keskellä. Minuuden ja identiteetin kehittymiseen liittyvät myös eri ikävaiheiden kehitystehtävät (Nousiainen, 2020, s. 79). Kehitystehtävät ovat luonteeltaan fyysisiä, psyykkisiä ja sosiaalisia tehtäviä, joita ihminen ratkoo huomaamattaan arjen keskellä. Minuuden katsotaan myös kehittyvän ajan puitteissa (Kuusela ym., 2006). Tähän sopii hyvin elämänkaariajattelu: ihminen kasvaa ja kehittyy vauvasta aikuiseksi. Kasvun ja kehityksen aikana ihminen kohtaa erilaisia haasteita ja täyttää kehitystehtäviä. Minuuden voidaan nähdä kehittyvän samalla tapaa. Tämän käsityksen mukaan minuus ei ole meille annettu ominaisuus, vaan ympäristön ja yksilön tekemien valintojen tuotos (Kuusela ym., 2006).

Identiteetin nähdään olevan suhteellinen ja muokkautuva. Identiteetin ei siis katsota olevan pysyvä ominaisuus, vaan se muokkautuu ajan saatossa (Kuusela ym., 2006). Suhteellisuudella tarkoitetaan sitä, että käsiteltävä asia on riippuvainen jostain toisesta seikasta. Identiteetin kohdalla suhteellisuus voi ilmetä esimerkiksi historiallisena kontekstina. Identiteetin määritelmään kuuluu myös ajatus johonkin samaistumisesta. Samaistumisen kohde voi olla esimerkiksi sukupuoli tai ammatti (Kuusela ym., 2006).

Identiteetti voidaan jakaa myös persoonalliseen ja sosiaaliseen identiteettiin (Kuusela ym., 2006). Persoonallinen identiteetti nähdään minäkokemuksen jatkuvuutena. Sosiaalinen identiteetti voidaan määritellä ihmisen sellaiseksi tietoudeksi itsestään, joka määräytyy sosiaalisten

ryhmien pohjalta. Ihminen kuuluu elämänsä aikana moneen ryhmään, esimerkiksi sukupuolen, ammatin tai kansallisuuden mukaan. Sosiaalisen identiteetin avulla samaistutaan erilaisiin sosiaalisiin ryhmiin sekä yhteisöihin (Kuusela ym., 2006).

“Identiteetti siis tarkoittaa tapoja, joilla ihmiset ymmärtävät ja määrittelevät itsensä suhteessa itseensä, sosiaaliseen ympäristöönsä sekä kulttuuriinsa” (Kuusela ym., 2006). Oman identiteetin tutkiminen ja pohtiminen on ihmiselle hyvin luontaista. Identiteetin avulla voimme määrittää, keitä olemme yksilöinä ja yhteisönä. Identiteetti tarjoaa meille välineitä tutkia persoonallisten, yhteisöllisten ja kulttuuristen tasojen välisiä suhteita (Kuusela ym., 2006).

3.1.3 Sukupuoli-identiteetti

Sukupuoli-identiteetti on keskeinen osa ihmisen identiteettiä (Nousiainen, 2020, s. 81). Sukupuoli-identiteetti määrittelee yksilön tunnetta hänen mieheydestään tai naiseudestaan (Huuska, Solantaus, Karvinen, Huldén & Jämsä, 2008, s. 34; Puolimatka, 2019, s. 44). Yksilö voi myös kokea olevansa sukupuoleton (Seta, 2020c). Sukupuoli-identiteetti voi siis olla täysin poikkeava yksilön biologisesta sukupuolesta. Tällöin sukupuoli-identiteetti määrittyy sisäisen kokemuksen perusteella eivätkä määritelmään vaikuta esimerkiksi ulkoiset biologiset tuntomerkit (Puolimatka, 2019, s.40).

Sukupuoli-identiteetti on ainutlaatuinen ja jokaisen yksilön henkilökohtainen näkemys naisuudesta, mieheydestä tai näiden yhdistelmästä. Sukupuoli-identiteettiä ilmaistaan esimerkiksi käytöksellä, pukeutumisella ja puhetyylillä (Huuska ym., 2008, s. 34). Sukupuoli-identiteetin ilmaisemisessa on suuria eroavaisuuksia. Osa haluaa korostaa sukupuoltaan tai sukupuoliiaan, osa haluaa välttää sukupuolensa tai sukupuoliensa esiintuomista (Huuska ym., 2008, s. 34). Sukupuoli-identiteetti rakentuu läpi elämämme, ja sen kehittyminen alkaa jo lapsuudessa. Lapsi luo identiteettiään tulkitsemalla sekä omaa että toisten sukupuolta. Tärkeää onkin, että lapsen identiteetin kehittymistä tuetaan jo lapsuudesta lähtien (Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus, 2020, s. 5).

3.2 Sukupuolen moninaisuus

Sukupuoli on moninainen ilmiö, jota ei voida jakaa ainoastaan kahteen vastakkaiseen sukupuoleen (Karvinen & Venesmäki, 2019, s. 4). Sukupuolen moninaisuudella tarkoitetaan sitä, että jokainen yksilö kokee ja ilmaisee omaa sukupuoltaan vaihtelevin tavoin (Suortamo, Tainio, Itävalko, Palmu & Tani, 2010, s. 88). Sukupuolen moninaisuus käsitteenä kattaa sukupuolivähemmistöt ja -enemmistöt. Lisäksi sukupuolen moninaisuus käsittää sukupuolen fyysisen kehityksen muutokset. Ihminen voi kokea olevansa sukupuoleltaan mies, nainen tai näiden yhdistelmä. Ihminen voi kokea olevansa myös sukupuoleton tai että hänen sukupuoltaan ei voi kuvailla pelkästään termeillä mies tai nainen (Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2019).

Sukupuolen moninaisuutta tarkastellessa tiedostamme, että jokainen kokee sukupuolensa ainutlaatuisella tavalla. Jokaisen yksilön sukupuoli rakentuu feminiinisistä, maskuliinisista ja neutraaleista piirteistä. Jokainen meistä on siis sukupuoleltaan moninainen. Sukupuolen moninaisuus haastaa myös biologisen sukupuolen määritelmän: sukupuolia on enemmän ja muitakin kuin vain nainen ja mies. Sukupuolen moninaisuus käsitteen kieliopillinen monikko korostaa myös sitä, että sukupuolia nähdään olevan enemmän kuin kaksi (Karvinen, 2018, s. 8).

Sukupuolen moninaisuutta voidaan tarkastella useasta näkökulmasta. Kulttuurillisen näkökulman mukaan sukupuolen moninaisuutta on ilmennyt maiden kulttuureissa jokaisella aikakaudella (Huuska ym., 2008, s. 49). Sukupuolen moninaisuuden ilmeneminen vaihtelee kulttuuri-kohtaisesti. Eroja on esimerkiksi siinä, kuinka hyväksyttävää sukupuolen moninaisuus missäkin kulttuurissa on (THL, 2020). On olemassa kulttuureita, joissa sukupuolen moninaisuutta arvostetaan ja sukupuoleltaan ainutlaatuisille tarjotaan arvostettuja tehtäviä. Joissakin kulttuureissa sukupuolivähemmistöön kuuluvaa lasta voidaan pitää erityislahjakkuutena. Länsimaisen kulttuurin mukaan sukupuoleen liittyvää erilaisuutta pidetään kehityksen tai mielenterveyden häiriötilana. Vähitellen tarpeettomia sairausluokituksia on kuitenkin purettu ja länsimaiset yhteiskunnat ovat muuttuneet suvaitsevaisemmiksi (Huuska ym., 2008, s.48–49). Osana sukupuolen moninaisuutta on sukupuolen ilmaisu. Sukupuolen ilmaisulla tarkoitetaan henkilön sellaista toimintaa, jonka avulla hän tuo ilmi sukupuoltaan. Kulttuurillisesta näkökulmasta sukupuolen ilmaisulla tarkoitetaan tapoja, jotka ovat kulttuurissa sukupuolittuneita. Yleisiä sukupuolittuneita ilmaisun tapoja ovat esimerkiksi puhetyyli, vaatetus ja ulkonäkö sekä ilmeet (Seta, 2020b).

Yhteiskunnan näkökulmasta sukupuolen moninaisuudella tarkoitetaan sukupuolen ilmaisutapojen kirjoa (THL, 2020). Yhteiskunnan näkökulmasta sukupuolen moninaisuus on Suomessa huomioitu myös tasa-arvolaisissa. Lain mukaan ketään ei saa syrjiä sukupuolen tai sukupuolen ilmaisun vuoksi (THL, 2020). Tasa-arvolaki huomioi sukupuolten välisen tasa-arvon myös työllisyydessä. Tasa-arvolain mukaan työnantajan tulee edistää sukupuolten välistä tasa-arvoa tavoitteellisesti. Työnantajan tulee toiminnallaan ennaltaehkäistä sukupuoleen perustuvaa syrjintää ja toimia niin, että avoinna oleviin työtehtäviin hakeutuisi sekä naisia että miehiä (Tasa-arvolaki, 609/1986, §6). Vuoden 2017 tasa-arvobarometrin mukaan sukupuoleen tai seksuaalisuuteen liittyvää häirintää ja nimittelyä oli työpaikallaan kokenut 14 prosenttia päätoimisista palkansaajista. Noin kolmasosa palkansaajista arvioi, että intersukupuoliset sekä transihmiset tulisivat kokemaan samalla työpaikalla syrjintää (Sosiaali- ja terveysministeriö, 2018, s. 62). Yhteiskunnan näkökulmasta ongelmallisena voidaankin pitää transihmisten korkeaa työttömyyttä (Ritskari, Susi & Tyni, 2020 s. 152).

Sukupuolen moninaisuudella kouluympäristössä tarkoitetaan sitä, että jokaisen koulun yhteisöön kuuluu esimerkiksi koulun henkilökuntaa, oppilaita sekä heidän lähipiiriään, jotka määrittelevät itsensä kuuluvaksi sukupuolivähemmistöihin (Karvinen, 2016, s. 8). Perusopetuksen tavoitteena on edistää tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta, joten sukupuoleltaan moninaiset oppilaat tulee huomioida koulun toimintakulttuurissa ja opetuksessa (Karvinen, 2016, s. 8; Opetushallitus, 2014, s. 24–30). Tämän vuoksi on tärkeää, että sukupuolen moninaisuutta tuodaan ilmi ja arkipäiväistetään kouluissa.

3.3 Sukupuolienemmistöt

Sukupuolienemmistöön kuuluvan henkilön sukupuoli vastaa hänelle määriteltyä juridista sukupuolta. Cis-sukupuolinen kokee sukupuoli-identiteettinsä itselleen sopivaksi. Jokainen cis-sukupuolinen ilmaisee kuitenkin sukupuoltaan itselleen sopivalla tavalla, minkä vuoksi sukupuolen moninaisuus näkyy myös cis-sukupuolisen elämässä (Nousiainen, 2020, s. 23–24). Cis-sukupuolisesta voidaan käyttää myös nimitystä cisihminen (THL, 2020). Cis on vastakohta sanalle trans (Seta, 2020d). On kuitenkin tärkeää muistaa, että henkilö, joka kokee olevansa muuta kuin cis-sukupuolinen, ei välttämättä määritä itseään transihmiseksi (Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2019, s. 7).

Suurin osa ihmisistä kokee syntymässä määritellyn sukupuolensa omakseen, minkä vuoksi voidaan ajatella, että cis-sukupuoliset ovat väestötasolla sukupuolienemmistö (Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2019, s. 8; THL, 2020). Ilmiöstä voidaan puhua myös nimellä cishnormi. Cishnormi on yhteiskuntamme mukaan muovautunut ajatusmalli, jonka mukaan kaikki kokevat oman syntymässä määritellyn juridisen sukupuolen omakseen (Seta, 2020d).

3.4 Sukupuolivähemmistöt

Sukupuolivähemmistöihin voidaan luokitella kuuluvaksi transsukupuoliset ja intersukupuoliset henkilöt sekä ne henkilöt, jotka eivät koe omaa sukupuoltaan sukupuolienemmistöön kuuluvaksi (Tuovinen ym., 2011, s.332). Sukupuolivähemmistöihin voidaan laskea kuuluvaksi myös henkilöt, jotka kokevat sukupuoliristiriitaa tai sukupuolettomuutta (Seta, 2020b; Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2019, s. 6). Sukupuolivähemmistöt sekoitetaan usein seksuaalivähemmistöihin. Sukupuolivähemmistöt ja seksuaalivähemmistöt ovat kuitenkin kaksi eri asiaa. Sukupuolivähemmistöön kuulumisen ei määritä henkilön seksuaalista suuntautumista (Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2019, s. 6).

3.4.1 Transsukupuolisuus

Transihminen on kattokäsite henkilöille, joiden sukupuolen ilmaisu ja sukupuoli-identiteetti ovat ristiriidassa syntymähetkellä määritellyn sukupuolen odotuksien kanssa. Transihmiin kuuluvat yleisesti transsukupuoliset, muunsukupuoliset, transgenderit sekä transvestiitit. (Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2019, s.7).

Transsukupuolinen on henkilö, joka ei koe kuuluvansa syntymässä hänelle anatomisten piirteiden perusteella määriteltyyn sukupuoleen (Nousiainen, 2020, s. 24). Transsukupuolinen henkilö kokee ristiriitaa sukupuolikokemuksestaan. Perinteisen määritelmän mukaan transsukupuolinen nainen syntyy anatomisten piirteiden perusteella pojaksi, mutta kokee olevansa sukupuoleltaan nainen. Transsukupuolinen mies puolestaan syntyy anatomisten piirteiden mukaan tytöksi, mutta kokee olevansa sukupuoleltaan mies (Suortamo ym., 2010, s. 89). Transsukupuolisen henkilön sukupuoli-identiteetti voi naisen tai miehen lisäksi olla myös jokin muu. (Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2019, s. 7).

Transsukupuolinen henkilö voi kokea sukupuolestaan suurta ristiriitaa. (Nousiainen, 2020, s. 24). Sukupuoliristiriitaa voidaan kutsua myös nimellä sukupuolidysforia. Sukpuolidysforia ilmenee henkilöllä yksilöllisesti erilaisena oireiluna, ja sen osa-alueita ovat sosiaalinen dysforia sekä kehodysforia. Sosiaalinen dysforia ilmenee ahdistuneisuutena ja henkisenä pahana olona. Kehodysforia puolestaan ilmenee ahdistuneisuutena, joka syntyy kehon sukupuolitettujen piirteiden vuoksi. Näitä piirteitä voivat olla esimerkiksi rinnat, penis tai kohtu. (Ritskari ym., 2020, s.30–31). Sukupuolidysforiaa on tärkeää hoitaa yksilökeskeisesti oireiden yksilöllisyyden vuoksi. Sukupuoliristiriita voi pahimmillaan aiheuttaa masentuneisuutta sekä itsetuhoista käytöstä, minkä vuoksi sukupuolidysforian hoitaminen on ehdottoman tärkeää (Nousiainen, 2020, s. 30–33; Puolimatka, 2019, s. 50–51).

Henkilö voi korjata sukupuoltaan transprosessin avulla. Transprosessi eli sukupuolen korjausprosessi on monivaiheinen ja vaatii paljon aikaa. Juridiseen ja lääketieteelliseen määrittelymään sukupuolesta vaaditaan diagnoosi transsukupuolisuudesta tai muunsukupuolisuudesta (Nousiainen, 2020, s.29). Sukupuolen korjausprosessia sekä juridisen sukupuolen vahvistamista säätelee laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta. Lääketieteellistä sukupuolen korjausprosessia puolestaan säätelee translain hoitoasetus (Seta, 2020e). Tutkimusjakson aikana transpoliklinikalla hoitotiimi tekee arvion ja diagnoosin henkilön sukupuoli-identiteetin vakaudesta. Diagnoosin jälkeen henkilö voi halutessaan aloittaa lääketieteelliset hoidot. Lääketieteellisiin hoitoihin lukeutuvat hormonihoidot sekä kirurgiset toimenpiteet (Nousiainen, 2020, s. 28–29).

3.4.2 Intersukupuolisuus

Vuosittain n. 0.05–1.7 prosenttia syntyvistä lapsista on intersukupuolisia (Lahti, Aarnio, Moring, & Kerppola, 2020, s. 257–260). Intersukupuolisen henkilön sukupuolta ei syntymässä voida määrittellä fyysisen tekijöiden perusteella tytöksi tai pojaksi. Fyysisiä tekijöitä ovat sukurauhaset, kromosomit sekä sukupuolielimet (Nousiainen, 2020, s. 25; Tuovinen ym., 2011, s. 331). Intersukupuolisuus voidaan diagnosoida vastasyntyneelle, jolloin lapsen sukupuoleksi päätetään joko nainen tai mies. Lapselle voidaan tehdä sukuelinkirurgia, jotta hänen sukuelimensä vastaavat sukupuolelle ominaista sukuelintä (Nousiainen, 2020, s. 25–26). On kuitenkin

hyvin yleistä, että intersukupuolisuus diagnosoidaan vasta myöhemmin kuin vastasyntyneenä. Intersukupuolisuus voi tulla ilmi esimerkiksi murrosiässä kuukautisten alkamattomuutena tai aikuisiällä lapsettomuutena (Seta, 2020f; Suortamo ym., 2010, s. 89). On mahdollista, ettei intersukupuolinen henkilö voi lisääntyä ollenkaan (Ritskari, Suni, & Tyni, 2020, s. 21). On myös hyvin yleistä, ettei intersukupuolinen henkilö saa koskaan tietää olevansa intersukupuolinen (Seta, 2020f).

3.4.3 Muunsukupuolisuus

Muunsukupuolinen henkilö ei luokittele itseään pelkästään naiseksi tai mieheksi, vaan kokee olevansa jotain edellä mainittujen sukupuolten väliltä tai ulkopuolelta (Nousiainen, 2020, s. 25). Käsitteen määrittely on haastavaa, sillä muunsukupuolisuus voi tarkoittaa useita erilaisia sukupuolia sekä sukupuolen kokemisen tapoja. (Ritskari ym., 2020, s. 24). Muunsukupuolisuudesta voidaan puhua toisinaan myös nimellä kolmas sukupuoli (Nousiainen, 2020, s. 25). Henkilön sukupuoli-identiteetti voi olla vaihteleva. Henkilö voi kokea olevansa sukupuoleton, eikä hänellä välttämättä ole sukupuoli-identiteettiä ollenkaan. Muunsukupuolinen henkilö voi kokea sukupuoliristiriitaa ja tarvita sukupuolen korjaushoitoja. Henkilön kokemus sukupuolen korjaushoidoista on kuitenkin täysin yksilöllinen (Ritskari ym., 2020, s. 210; Seta, 2020f).

3.5 Seksuaalisuus

Seksuaalisuus on käsitteenä laaja ja moninainen. Seksuaalisuus on merkittävä osa ihmisyyttä, ja seksuaalisuus ilmenee jokaisessa elämänvaiheessa (THL, 2020b). Seksuaalisuuden käsite pitää sisällään sukupuolen, sukupuoli-identiteetin ja sukupuoliroolit. Lisäksi seksuaalisuuteen kuuluu seksuaalisen suuntautumisen kirjo sekä seksuaalinen kehitys (Väestöliitto, 2020a; THL, 2020b).

Seksuaalisuuden käsitteeseen liittyy myös seksuaalinen suuntautuminen. Seksuaalinen suuntautuminen ilmaisee, kehen henkilö kokee emotionaalista tai eroottista vetovoimaa (Seta, 2020a). Yleisimpiä seksuaalisia suuntautumisia ovat heterous, homous ja biseksuaalisuus. Heteroksi kutsutaan henkilöä, joka tuntee vetoa vastakkaiseen sukupuoleen. Homoseksuaaliksi kutsutaan ihmistä, joka tuntee vetoa samaan sukupuoleen, jota itse edustaa. Biseksuaali tuntee vetoa ihmiseen sukupuolesta riippumatta (Tuovinen, Stålström, Nissinen&Hentilä,

2011, s. 331). Näiden seksuaalisten suuntautumisien lisäksi on olemassa monia muita seksuaalisen suuntautumisen muotoja, sillä “seksuaalisen suuntautumisen määrittely on aina itsemäärittelykysymys” (Seta, 2020a). Seksuaalisen suuntautumisen tiedostamiseen ei ole olemassa tiettyä ikää. Yleisintä kuitenkin on, että seksuaalinen suuntautuminen alkaa tarkentumaan murrosiässä (Seta, 2020a).

3.6 Perusopetus

Jokaisella suomessa asuvalla lapsella on lain mukaan oppivelvollisuus. Oppivelvollisuus alkaa pääosin silloin, kun lapsi täyttää seitsemän vuotta. Oppivelvollisuus päättyy perusopetuksen oppimäärän suorittamisen jälkeen tai silloin, kun oppivelvollisuuden alkamisesta on kulu-
nut kymmenen vuotta (Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2020). Oppivelvollisuudesta ja siihen liittyvistä lainsäädännöllisistä asioista määritetään tarkemmin perusopetuslaissa (Perusopetuslaki 628/1998). Perusopetuslain mukaan kunta on velvollinen järjestämään perusopetusta oppivelvollisuusikäisille (Perusopetuslaki 628/1998, §4).

Vuosiluokilla 1–6 opetusta tarjoaa luokanopettaja. (Opetushallitus, 2020). Yleisesti perusopetuksen oppimäärällä tarkoitetaan vuosiluokkia 1–9 ja se on suunnattu 7–16-vuotiaille. Perusopetuksen tulee olla oppilaalle maksutonta. (Opetus- ja kulttuuriministeriö). Perusopetuksen tavoitteena on tarjota oppilaille sellaisia tietoja ja taitoja, jotka tukevat oppilaan kasvua ihmisenä ja yhteiskunnan jäsenenä. Perusopetus tarjoaa myös kelpoisuuden jatko-opintoihin (Opetushallitus, 2020). Tulevina luokanopettajina koimme luonnolliseksi rajata tutkimuksemme kattamaan vuosiluokat 1–6. Lisäksi tutkimuksemme kontekstiin sisältyy alakoulun henkilökunta ja oppimisympäristöt.

4. Sukupuolen moninaisuuden ilmeneminen alakoulussa

Tässä luvussa kuvaamme sukupuolen moninaisuuden ilmenemistä peruskoulun toimintakulttuurissa. Valitsimme lähtökohdaksemme koulun toimintaa ohjaavien asiakirjojen analyysin sukupuolen moninaisuuden näkökulmasta. Tarkasteltavia asiakirjoja ovat esimerkiksi Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet sekä koulun tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelmat. Lisäksi tässä luvussa tarkastelemme sukupuoleltaan moninaisen lapsen tukemisen keinoja koulussa.

4.1 Sukupuolen moninaisuuden ilmeneminen peruskoulun toimintakulttuurissa

Toimintakulttuurilla taataan perusopetuksen yhtenäisyyttä Suomessa (OPH, 2014, s. 26). Toimintakulttuuri pitää sisällään koulun käytänteet ja rakenteet. Toimintakulttuuri määrittää koulun toimintatavat. Toimintakulttuuri koostuu useasta eri osa-alueesta, joita ovat esimerkiksi työtä ohjaavat normit ja tavoitteet, johtaminen ja organisointi, suunnittelu ja arviointi, pedagogiikka ja ammatillisuus, vuorovaikutus, arkikäytännöt sekä oppimisympäristöt (OPH, 2014, s. 26). Oppilaalle toimintakulttuuri näyttäytyy kaikista selvimmin koulun käytännöissä. Oppilaat omaksuvat koulun toimintakulttuurista monenlaisia ajattelu- ja toimintamalleja. Helposti omaksuttavia asioita ovat esimerkiksi vuorovaikutuksen ja kielenkäytön mallit sekä sukupuoli-roolit (OPH, 2014, s. 26).

Toimintakulttuuria voidaan muokata ja kehittää. Koulun toimintakulttuuria kehittää jatkuvasti sekä tiedostetut että tiedostamattomat tekijät. Tärkeä osa toimintakulttuurin kehittämistä on tiedostaa toimintakulttuurin piirteet ja vaikutukset koulu yhteisöön. Olennainen osa kehittymistä on, että toimintakulttuuriin piirteistä ja vaikutuksista keskustellaan (OPH, 2014, s. 26). Toimintakulttuurin kehittämisen lähtökohtana on vuorovaikutuksellinen, toisia arvostava ja avoin keskustelu (OPH, 2014, s. 26). Koulun toimintakulttuurin kehittäminen on tärkeää esimerkiksi tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden toteutumisen vuoksi.

Sukupuolen moninaisuus ilmenee koulujen toimintakulttuureissa vaihtelevasti. Voidaan kuitenkin yleisesti todeta, että tutkimusten mukaan koulujen toimintakulttuurit eivät ole sukupuoleltaan moninaisille oppilaille turvallisia ja tasa-arvoisia ympäristöjä (Opetus- ja kulttuurimi-

nisteriö, 2019, s. 21). Kouluista löytyy runsaasti perinteistä sukupuolijakoa hyödyntäviä toimintatapoja, kuten ryhmien, parien ja jonojen muodostamista biologisen sukupuolen mukaan. Myöskään kaikki koulun tilat tai oppimateriaalit eivät ole sukupuolineutraaleita. Koulu luokittelee oppilaitaan helposti tietynlaisiin luokkiin ja rooleihin. Tytöt saattavat usein olla esimerkiksi kilttejä, hiljaisia ja hyviä oppilaita. Poikien voidaan usein sanoa olevan äänekkäitä tai reippaita. Nämä luokittelut suuntaavat yksilöä kohti “tyttöyttä” tai “poikuutta” (Suortamo ym., 2010, s. 17).

Suomalaisella koulutusjärjestelmällä on velvoite lisätä tietoa sukupuolen moninaisuudesta sekä ehkäistä syrjintää, joka perustuu sukupuolen ilmaisuun tai sukupuoli-identiteettiin (Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2019, s. 21; OPH, 2014). Koulutusjärjestelmän tavoitteena on muuttaa toimintakulttuuria arvostavampaan ja hyvinvointia paremmin edistävään suuntaan: sellaiseksi, ettei sukupuolen moninaisuus aiheuta syrjintää (Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2019, s. 3). Toimintakulttuurin parantamiseksi tarvitaan konkreettisia toimenpiteitä, joilla sukupuolen moninaisuutta voidaan tuoda osaksi koulujen arkea. On hyvin yleistä ja normaalia, että kasvattajilla, kuten opettajilla ja muulla koulun henkilökunnalla, on ennakkoluuloja sukupuolen moninaisuudesta. Toimintakulttuurin parantaminen lähteekin liikkeelle juuri koulun henkilökunnan arvojen, asenteiden ja normien tiedostamisesta, tunnistamisesta ja muuttamisesta (Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2019, s. 21). Lisäksi koulun käytänteiden muuttamisella on suuri merkitys tasa-arvon edistämässä. Opettajat voivat työssään välttää sukupuolittuneita ryhmäjakoja ja lisätä sukupuolen moninaisuuden huomioivia oppimateriaaleja osaksi opetustaan. Tämän lisäksi kouluihin olisi tärkeää lisätä sukupuoleettomia tiloja (Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2019, s. 21).

4.1.1 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet (2014)

Peruskoulu on ajanjakso, jolloin oppilaan käsitys itsestään ja ympäristöstään kehittyy ja vahvistuu. Tähän ajanjaksoon kuuluu olennaisesti oman sukupuoli-identiteetin ja seksuaalisen suuntautumisen tiedostaminen. Kouluyhteisö edistää ja tukee arvoillaan, käytännöillään, toimintakulttuurillaan ja oppimateriaaleillaan sukupuolten välistä tasa-arvoa ja oppilaiden identiteetin rakentumista (OPH, 2014).

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden mukaan opetuksen tulee olla lähestymistavaltaan sukupuolitietoista (OPH, 2014, s. 28). Sukupuolitietoiseen opetukseen kuuluu ymmärrys

ja tietämys sukupuolen moninaisuudesta ja sukupuolien ainutlaatuisuudesta. Kouluuyhteisön tulee tehdä sukupuolitietoisia valintoja oppimateriaalien, työskentelytapojen ja käytäntöjen suhteen. Tämä tarkoittaa sitä, että kouluuyhteisö pyrkii välttämään sukupuolittuneita käytäntöjä ja toimintatapoja. Lisäksi kouluuyhteisö rohkaisee ja tukee oppilasta näkemään ja tiedostamaan omat kiinnostuksen kohteensa, mahdollisuutensa ja valintansa sukupuoliroolien vaikutukset tiedostaen (OPH, 2014, s. 24–30).

Sukupuolen moninaisuuden käsitteeseen liittyy vahvasti yksilöiden välinen tasa-arvo. Tasa-arvon käsite on mainittu nykyisissä perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa jopa 50 kertaa (OPH, 2014). Nykyinen perusopetus rakentuu ihmisoikeuksien pohjalle. Ihmisoikeudet ohjaavat perusopetuksen arvoja ja toimintatapoja (OPH, 2014). Perusopetuksen yhtenä tavoitteena on edistää tasa-arvoa, oikeudenmukaisuutta ja yhdenvertaisuutta koulussa ja yhteiskunnassa (OPH, 2014, s. 16–18).

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteisiin on määritelty Suomen perustuslain ja yhdenvertaisuuslain mukaan tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta edistäviä linjauksia (OPH, 2014). Lait kieltävät syrjimisen, kiusaamisen ja eri asemaan asettamisen esimerkiksi sukupuolen tai seksuaalisen suuntautumisen vuoksi (OPH, 2014, s. 14). Perustuslain ja yhdenvertaisuuslain lisäksi perusopetuksen opetussuunnitelman perusteisiin vaikuttaa myös Suomen tasa-arvolaki. Tasa-arvolaki velvoittaa opetuksen järjestäjiä huolehtimaan siitä, että opetus on yhdenmukaista sukupuolesta riippumatta (OPH, 2014, s. 14).

Tasa-arvosta ja sukupuolitietoisesta opetuksesta on perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa mainittu myös jokaisen oppiaineen kohdalla. Tasa-arvoinen ja sukupuolitietoinen opetus näkyy opetuksen ja työskentelytapojen monipuolisuutena ja siinä, että oppilaita kannustetaan tekemään heitä itseään kiinnostavia valintoja sukupuolirooleista riippumatta (OPH, 2014).

4.1.2 Tasa-arvo ja yhdenvertaisuussuunnitelma

Kouluissa ja oppilaitoksissa tasa-arvoa sekä yhdenvertaisuutta edistetään tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelman avulla (OPH, 2021). Opetusta järjestävien yhteisöiden tulee ennaltaehkäistä sukupuolen ilmaisuun tai sukupuoli-identiteettiin kohdistuvaa syrjintää tavoitteellisesti

(Tasa-arvolaki 1986/609, §6c). Opetuksessa ja koulutuksessa tasa-arvoa tulee edistää lapsen iän ja kehitystason mukaisesti. Opetusta järjestävien yhteisöiden vastuulla on, että tytöillä ja pojilla on samat mahdollisuudet koulutukseen ja ammatilliseen kehitykseen. Opetuksen ja oppiaineiston tulee tukea tasa-arvoisuutta (Tasa-arvolaki 1986/609, §5).

Koulutuksen järjestäjän on tasa-arvolain mukaan laadittava oppilaitoskohtainen tasa-arvosuunnitelma vuosittain. Tasa-arvosuunnitelma voidaan sisällyttää koulun opetussuunnitelmaan tai johonkin muuhun oppilaitoksen suunnitelmaan. Suunnitelman tulee sisältää tiedot oppilaitoksen tasa-arvotilanteesta. Suunnitelmaan tulee kirjata tarvittavat toimenpiteet ja menetelmät tasa-arvon edistämiseksi. Lisäksi asiakirjaan tulee merkitä arvio aikaisempien toimenpiteiden toteutumisesta ja tuloksista (Tasa-arvolaki 1986/609, §5a).

Yhdenvertaisuuslain tavoitteena on edistää yhdenvertaisuutta sekä ehkäistä syrjintää. (Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014, §1). Yhdenvertaisuuslain mukaan oppilaitoksen on arvioitava toiminnassaan yhdenvertaisuuden toteutumista sekä tarvittaessa tehtävä toimenpiteitä yhdenvertaisuuden toteutumisen edistämiseksi. Toimenpiteissä tulee ottaa huomioon muun muassa oppilaitoksen toimintaympäristö sekä muut olosuhteet, jotta voidaan taata toimenpiteiden tarkoituksenmukaisuus ja tehokkuus. Koulutuksen järjestäjällä on oltava suunnitelma yhdenvertaisuuden edistämisestä. Lisäksi koulutuksen järjestäjällä on velvollisuus kuulla oppilaita sekä huoltajia edistämistoimenpiteissä (Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014, §6).

4.1.1 Oulun normaalikoulun tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelma

Jokaisen suomalaisen koulun tulee laatia tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelma. Tutkielmassamme keskityimme tarkastelemaan Oulun normaalikoulun perusopetuksen tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelmaa. Oulun normaalikoulu toimii opintojemme ajan harjoittelukoulunamme, joten koimme Oulun normaalikoulun tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelman analyysin luontevana ratkaisuna. Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelma on laadittu vuosille 2019–2021, ja suunnitelma on nähtävillä Oulun normaalikoulun internetsivulla.

Oulun normaalikoulun tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelma pohjautuu koulua velvoittavien asiakirjojen pohjalle. Tällaisia asiakirjoja ovat esimerkiksi tasa-arvolaki, yhdenvertaisuuslaki ja YK:n lapsen oikeuksien sopimus. Oulun normaalikoulun tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelmassa käsitellään tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden käsitteitä, tarkastellaan edellisen tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelman toteutumista sekä laaditaan uudet tavoitteet ja toimenpiteet tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelmalle. Näiden lisäksi päätetään tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelman seurannasta ja arvioinnista (Oulun normaalikoulu, 2019).

Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelman tavoitteena on edistää koulun tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta. Tasa-arvolla tarkoitetaan samanarvoisuutta. Tasa-arvolain päämääränä on eliminoida sukupuoleen perustuva syrjintä, edistää naisten ja miesten välistä tasa-arvoa sekä edistää tyttöjen ja poikien tasa-arvoisia koulutusmahdollisuuksia (Oulun normaalikoulu, 2019, s. 3). Yhdenvertaisuudella voidaan ajatella olevan tasa-arvoa laajempi merkitys. Yhdenvertaisuus on määritelty perustuslaissa. Yhdenvertaisuudella tarkoitetaan kaikkien kansalaisten tasa-arvoista kohtelua, kaikkien kansalaisten yhdenvertaisuutta lain edessä ja sitä, ettei ketään saa asettaa eriarvoiseen asemaan henkilöön liittyvän syyn perusteella (Oulun normaalikoulu, 2019, s. 3).

Oulun normaalikoulun tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelmassa (2019–2021) tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta edistäviksi toimenpiteiksi on määritelty koulussa työskentelevien aikuisten esimerkillinen käytös siitä, ettei koulussa hyväksytä minkäänlaista syrjivää tai epätasa-arvoista käytöstä. Oppilaille laaditaan ohjeet, kuinka heidän tulee toimia, mikäli he kokevat eriarvoista tai epäasiallista kohtelua. Erityistä huomiota Oulun normaalikoulu kiinnittää seksuaalisen häirinnän ja muun kiusaamisen ennaltaehkäisyyn ja eliminointiin (Oulun normaalikoulu, 2019, s. 11). Näiden lisäksi Oulun normaalikoulu haluaa kehittää maahanmuuttajaperheiden ja koulun välistä viestintää. Viestinnässä halutaan ottaa huomioon eri kielistä johtuvat kommunikaatiovaikeudet. Jotta näihin tavoitteisiin päästään, Oulun normaalikoulu on sitoutunut noudattamaan myös Oulun yliopiston kiusaamisen ja häirinnän ehkäisyyn liittyvää ohjeistusta (Oulun normaalikoulu, 2019, s. 11).

4.2 Sukupuoleltaan moninaisen lapsen tukeminen

Sukupuolen moninaisuuden vuoksi on yleistä, ettei henkilön edustamaa sukupuoli-identiteettiä voida luokitella ainoastaan maskuliiniseen mieheen tai feminiiniseen naiseen, vaan sukupuoli

ilmenee eri tavoin (Vilkkä, 2010, s.17). Eroja on myös siinä, kuinka henkilö tuo sukupuoli-identiteettiään ilmi. Joku haluaa korostaa itsestään yhtä tai useampaa sukupuolta, kun taas toinen pyrkii toiminnallaan neutralisoimaan sukupuolityypillisiä käytösmalleja (Huuska ym., 2008, s. 48).

Koulun tulee toiminnallaan tukea lapsen yksilöllistä sekä yhteisöllistä kasvua niin, että jokaisella oppilaalla on mahdollisuus olla oma itsensä. (Huuska ym., 2008, s. 198). Opettajat kertovat toimivansa työssään sukupuolineutraalisti. Opettajien kertoessa syvällisemmin toimintamenetelmistään voidaan kuitenkin huomata ristiriita: opettajat saattavat kertoa, että esimerkiksi pojat ovat usein tunneilla levottomimpia kuin tytöt. Voidaan myös ajatella, että naisopettajat huolehtivat opetuksessaan enemmän oppilaiden tunteista, kun taas miespuoliset opettajat hoitavat kurinpidon. On tärkeää, että opettajat tiedostavat omat arvonsa sekä sukupuoleen liittyvät asenteensa. Yleistä on, että opettaja lähestyy oppilaan tai koulun henkilökuntaan kuuluvan toimintaa sukupuolelle ominaisen käytöksen perusteella, jolloin henkilön yksilöllisyys unohtuu. Vaarana on, että opettaja rakentaa sukupuolirajoja niiden kyseenalaistamisen sijaan (Suortamo ym., 2010, s. 14–15).

4.2.1 Opettajan asenne

On mahdollista, että lapsi tai nuori pohtii sukupuoltaan koululaisena (Lahti ym., 2020, s. 260). Opettajan on tärkeää omalla toiminnallaan edistää sukupuolisensitiivisyyttä ja tasa-arvoa. Kun opettaja on tietoinen omasta ajattelustaan ja käyttäytymistään ohjaavista oletuksista, niitä on helpompaa alkaa muokkaamaan (Suortamo ym., 2010, s. 37). Omien ajatusten, arvojen, normien ja oletusten tiedostamista kutsutaan normitietoisuudeksi (Karvinen, 2016, s. 14). Normitietoisuudella pyritään yhteiskunnassamme vallitsevien normien ja arvojen tiedostamiseen ja tunnistamiseen sekä haitallisten normien muuttamiseen (Karvinen, 2016, s. 14). Opettajan normitietoisuus on oleellinen lähtökohta kohti tasa-arvoisempaa ja sukupuolisensitiivistä opetusta.

Koulussa lapsi tai nuori voi joutua kiusaamisen kohteeksi esimerkiksi sukupuoli-identiteettinsä vuoksi. Kiusaamisen todellisiin syihin on haastavaa puuttua, jos tieto sukupuolen moninaisuudesta on opettajille ja henkilökunnalle täysin vieras asia (Ristkari ym., 2018, s. 148). Koulut eivät tarjoa riittäviä valmiuksia ja tietoa sukupuolen moninaisuudesta ja sen ilmenemisestä opettajille, minkä vuoksi sukupuolen moninaisuuden tunnistaminen on haasteellista. Vaikka

lait ja velvoitteet antavat suuntaa tasa-arvon tavoitteluun, ei opettajalle kuitenkaan tarjota tietoa käytännön näkökulmasta (Suortamo ym., 2010, s. 37–38). Koulussa tasa-arvon edistämisen ehtona on, että sukupuolten välinen eriarvoisuus tunnistetaan ja siihen puututaan (Suortamo ym., 2010, s. 37).

4.2.2 Tietoisuuden lisääminen

Kouluissa keskustelulla on keskeinen merkitys tietoisuuden lisäämisessä. Keskustelun avulla voidaan rikkoa sukupuolinormeja ja tarjota oppilaalle tietoa sukupuolen moninaisuudesta. Keskinäisen vertailun sijaan on tärkeää keskittyä vahvistamaan jokaisen yksilön taitojen ja olemisen moninaisuutta (Suortamo ym., 2010, s. 18). Sukupuolen moninaisuudesta kannattaa lähteä keskustelemaan aina, kun sukupuoli terminä nousee esiin lasten tai aikuisten keskuudessa (Karvinen, 2016, s. 8). Oppilaiden kanssa voi keskustella esimerkiksi siitä, että kaikki eivät tunne itseään työtöiksi tai pojiksi. Oppilaille on tärkeää tuoda keskustelussa ilmi, että on olemassa ihmisiä, jotka voivat kokea olevansa molempaa sukupuolta tai kokonaan sukupuolittomia. Luokka-asteen noustessa ja oppilaiden kasvaessa keskustelun apuna ja tukena voidaan ryhtyä käyttämään oikeita käsitteitä. Keskustelua sukupuolen moninaisuudesta on syytä käydä oppilaiden kanssa jatkuvasti kouluarjen keskellä eikä rajata keskustelua pelkästään yhteen opituntiin, sillä keskusteleminen lisää tietoa ja poistaa vääriä ennakkoluuloja sukupuolen moninaisuudesta (Karvinen, 2016, s. 8–9; Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2019, s. 23). Lapsen kanssa sukupuolen moninaisuudesta keskusteltaessa on tärkeää, että kielenkäyttö on ikätasoon suhteutettua ja että moninaisuudesta puhutaan positiivisena asiana. Lapselle voidaan havainnollistaa esimerkkien avulla, ettei ole olemassa tyttöjen ja poikien juttuja. Keskustelussa on tärkeää tuoda ilmi ajatusta siitä, että jokainen riittää juuri sellaisena kuin on (Huuska ym., 2008, s. 193–198).

Sukupuolen moninaisuudesta keskusteltaessa on tärkeää ottaa kantaa myös kiusaamiseen. Jokaisella oppilaalla on seksuaalisesta suuntautumisesta, sukupuoli-identiteetistään tai perhemuodostaan riippumatta oikeus turvalliseen kouluympäristöön (Suortamo ym., 2010, s. 118). Vuoden 2019 kouluterveyskyselyn mukaan sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret ovat kokeneet kiusaamista koulussa muita nuoria enemmän. Sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret olivat kokeneet muihin nuoriin nähden enemmän seksuaalista häirintää sekä fyysistä uhkaa. Lisäksi sukupuolivähemmistöihin kuuluvilla nuorilla oli enemmän luvattomia poissaoloja koulusta muihin nuoriin verrattuna (THL, 2020 s. 23–24). Tutkimusten mukaan lapsen hyväksyvä

sosiaalinen lähiverkosto ennaltaehkäisee myös aikuisiän mielenterveyden häiriöitä (Suortamo ym., 2010, s. 114).

4.2.3 Oppimateriaalit ja työtavat

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden mukaan oppimateriaalien sekä työtapojen valinnalla ja kehittämisellä luodaan näkyvyyttä moninaisuuden arvostamiselle kouluissa (OPH, 2014, s. 28). Opetussuunnitelman perusteista huolimatta oppimateriaalit tukevat usein stereotyyppisiä kuvauksia perinteisistä sukupuolirooleista. Sukupuolisensitiivisen opetuksen ehtona on, että opettaja on valmis kyseenalaistamaan oppimateriaalien stereotypiat sekä ennakkoluulot sukupuolirooleista ja muokkaamaan näitä (Ylitapio-Mäntylä, 2012, s. 137–138). Stereotyyppiset oppimateriaalit tarjoavat kasvattajalle mielekkään mahdollisuuden kertoa sukupuolen moninaisuudesta oppimateriaaleja hyödyntäen (Huuska ym., 2008, s. 198).

Oppimateriaaleja ja työtapoja suunniteltaessa on tärkeää pohtia myös oppiainekohtaisesti, kuinka sukupuolen moninaisuutta voidaan oppitunneilla edistää. Esimerkiksi äidinkielen ja kirjallisuuden opetussuunnitelma ohjaa valitsemaan sukupuolen tasa-arvoa sekä yhdenvertaisuutta edistäviä tekstejä ja työtapoja. Opettajaa kannustetaan valitsemaan sellaisia tekstejä, joissa ilmenee moninaisia perheitä sekä stereotyyppioista poikkeavia sukupuolirooleja. Oppimateriaaleja ja toimintamenetelmiä valittaessa on tärkeää muistaa huomioida myös oppilaiden ikätaso. Vuosiluokilla 1 ja 2 on tärkeää, että oppilas oppii tunnistamaan sukupuoleen liittyviä odotuksia ja sen, ettei näiden mukaan tarvitse kuitenkaan toimia. Oppimateriaaleissa huomiota kiinnitetään sukupuolen esittämisen tapaan. Vuosiluokilla 3–6 oppilaat tulevat tietoisemmiksi omasta sukupuoli-identiteetistään, minkä vuoksi opetuksessa tulisi käsitellä epätasa-arvoisuutta, sekä syventää tietämystä sukupuolen moninaisuudesta (Opetushallitus, 2016, s. 28–29).

4.2.4 Arviointi

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden mukaan arviointiin ei saa vaikuttaa oppilaan persoona, identiteetti, sukupuoli tai muut henkilökohtaiset asiat. Kun arviointi on sukupuolitietoista, oppilaita arvioidaan tasavertaisesti. Tällöin arviointiin eivät vaikuta oppilaan sukupuoli tai sukupuoleen liitetyt stereotypiat. Oppimistulosten arvioinnissa on kiinnitetty huomiota siihen, etteivät opettajien antamat arvosanat kuitenkaan vastaa tasa-arvoisesti oppilaiden osamista. Eroja havaittiin esimerkiksi siinä, että tyttöjä arvioidaan usein ankarammin kuin poikia.

Lisäksi tytöiltä vaaditaan enemmän ja he saavat palautetta toiminnastaan kriittisemmin kuin pojat. Käyttäytymisen arviointiin liitetään usein stereotyyppioita sukupuolirooleihin pohjautuen, mikä vaikuttaa arvioinnin epäarvoisuuteen (OPH, 2016, s. 20). Jatkuvalle käyttäytymisen arvioinnilla voidaan huomioida myös muutokset oppilaan psyykkisessä hyvinvoinnissa herkemmin. Oppilas voi kokea sukupuolidysforiaa tai kiusaamista sukupuoli-identiteettinsä vuoksi. Tämä voi ilmetä esimerkiksi äkillisinä käytöshäiriöinä sekä käytöksen muutoksina, masentuneisuutena tai alakuloisuutena (DiCeglie, 2000).

4.2.5 Vanhempien tukeminen

Kouluterveyskyselyn mukaan sukupuolinnormeista eroavat nuoret kohtaavat keskimääräistä useammin perheessään fyysistä ja henkistä väkivaltaa (Lahti ym., 2020, s. 263). Kun opettaja on tietoinen sukupuolen moninaisuudesta, hänen on helpompaa tarjota tietoaan ja tukeaan myös oppilaan vanhemmille. Osa vanhemmista on voinut aavistaa lapsen pohtivan omaa sukupuoltaan, osalle vanhemmista tämä voi kuitenkin tulla täysin yllätyksenä (Ristkari ym., 2020, s. 166). Lapsen perustarpeisiin kuuluu kokemus siitä, että vanhemmat hyväksyvät hänet. Sukupuoliristiriitaa kokevan lapsen vanhemmat voivat tuntea suurta huolta lapsestaan, ja lapsi aletaan helposti näkemään vain ongelmien kautta. Tilanne voi aiheuttaa vanhemmille epävarmuutta sekä vaikuttaa perheen keskinäiseen dynamiikkaan. Tärkeää on, että vanhemmille annetaan mahdollisuus kertoa tunteistaan. Vanhemmille on hyvä kertoa vertaistuesta sekä mahdollisuuksista keskusteluun ammattilaisen kanssa (Lahti ym., 2020, s. 263–268). Vanhempien tukeminen varhaisessa vaiheessa edesauttaa myös lapsen tervettä psyykkistä kehitystä (Huuska ym., 2008, s. 89).

4.5.6 Osallisuuden vahvistaminen

Opettaja voi tukea sukupuoleltaan moninaista oppilasta vahvistamalla tämän osallisuutta oppimisympäristöissä. Lähtökohtana osallisuuden vahvistamiselle on oletus siitä, että kouluympäristössä on läsnä sukupuoleltaan moninaisia oppilaita tai koulun henkilökuntaa (Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2019, s. 31–35; Karvinen, 2016, s. 8). Osallisuutta voidaan lisätä ja vahvistaa kiinnittämällä huomiota myös kielelliseen ilmaisuun. Kielellisessä ilmaisussa on hyvä miettiä, kuinka asia saataisiin ilmaistua mahdollisimman sukupuolineutraalisti. Puhuttelemmeko esimerkiksi tyttöjä neitokaisina tai puhummeko arkikielessämme aina äidistä ja isistä vanhempien

sijaan (Huuska ym., 2008, s. 195; Suortamo ym., 2010, s.19). Näiden lisäksi sukupuoleltaan moninaisten oppilaiden osallisuutta voidaan vahvistaa jakamalla oppilaat esimerkiksi ryhmiin, jonoihin ja pareihin ilman sukupuolen vaikutusta. Tärkeää on, että oppilaalle annetaan mahdollisuus olla täysin oma itsensä ilman perinteisiä sukupuoli-odotuksia. Oppilaan osallisuutta ja sukupuoli-identiteettiä tulee tukea myös silloin, kun oppilas on epävarma omasta sukupuoli-identiteetistään (OPH, 2016, s.18).

5. Johtopäätökset

Suomalaisen perusopetuksen parhaita puolia ovat tasapuolisuus sekä yhdenvertaisuus. Opetus on lähestymistavaltaan kokonaisvaltaista ja oppijalähtöistä (Suortamo ym., 2010, s. 9). Yhteiskunnassamme vallitsevat sukupuoliroolit ja stereotyytit vaikuttavat kuitenkin opetuksen tasa-arvoisuuteen ja yhdenvertaisuuteen. Perusopetustamme ohjaavat edelleen perinteiset sukupuoliroolit ja opettajien stereotyytit sukupuolista. Perinteiset sukupuoliroolit ja stereotyytit tekevät koulusta turvattoman paikan sukupuoleltaan moninaisille oppilaille.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden mukaan opetuksen tulee olla lähestymistavaltaan sukupuolitietoista (OPH, 2014, s. 28). Vaikka kouluissa tiedostetaan, että koulun tulee tukea ja edistää toiminnallaan sukupuolitietoisuutta, tämä ilmenee vaihtelevasti. Suurena syynä tähän on opettajien virheellinen ja puutteellinen tieto. Koulun tulisikin kehittää toimintakulttuuriaan jatkuvasti normitietoisemmaksi, sillä oppilaat omaksuvat koulun toimintakulttuurin ajattelumalleja sekä käytänteitä. Koulun toimintakulttuurin muutokset toimivat lähtökohtana tasa-arvoisempaan ja sukupuolisensitiivisempään opetukseen. Opettajille tulisi tarjota ajankohdasta tietoa sekä konkreettisia toimintakeinoja sukupuolen moninaisuuden lisäämiseen ja tukemiseen koulukulttuurissa. Lisäksi koulun toimintakulttuurin tarkastelua tulisi lähestyä myös kouluympäristön näkökulmasta. Sukupuolineutraaliuus tulisi huomioida koulun yhteisissä tiloissa, kuten esimerkiksi pukuhuoneissa sekä wc-tiloissa.

Opettajalla on keskeinen merkitys sukupuolineutraalin opetuksen suunnittelussa ja toteutuksessa. Opettajan olisikin tärkeää pohtia, kuinka hänen henkilökohtaiset asenteensa ja arvonsa vaikuttavat luokan toimintaan sekä opetukseen. Opettajan tulisi olla valmis muokkaamaan toimintatapojaan kohti sukupuolineutraalimpaa ja tasa-arvoisempaa opetusta, sillä sukupuolen moninaisuus koskettaa jokaista. Aiheen herkkyyden vuoksi opettajan on tärkeää miettiä, millälaisia ilmaisuja hän käyttää luokassa. Opetuksessa tulisi hyödyntää sellaisia toimintamenetelmiä sekä oppimateriaaleja, jotka tukevat ja lisäävät tietoisuutta sukupuolen moninaisuudesta. Oppilaiden kanssa on tärkeä keskustella sukupuolen moninaisuudesta. Keskustelutilanne tulee kuitenkin suhteuttaa oppilaan ikätasolle sopivaksi, eivätkä tilanteeseen saa vaikuttaa opettajan

omat henkilökohtaiset mielipiteet. Opettajan tulee tarjota tukeaan oppilaalle, mutta myös oppilaan huoltajille. Sukupuolen moninaisuus koskettaa myös koulun henkilökuntaa, mikä on tärkeää huomioida koulun toimintakulttuurissa.

Sukupuolen moninaisuus on käsitteenä laaja, moniulotteinen ja jopa vaikea. Lähestyimme tutkielmassamme sukupuolen moninaisuuden käsitettä sukupuolen, identiteetin ja sukupuolivähemmistöjen käsitteiden kautta. Sukupuoli koostuu biologisista, juridisista, sosiaalisista ja identiteettiin liittyvistä osa-alueista. Sukupuoli on moninainen käsite, joka ei ole moninaisuuden näkökulmasta jaettavissa kahteen vastakkaiseen, toisistaan selvästi eroavaan sukupuoleen. Sukupuolen moninaisuuden näkökulmasta sukupuolia on enemmän, kuin kaksi ja sukupuolen ilmenemismuodot ovat moninaiset. Sukupuolen moninaisuus on käsitteenä laaja ja kattaa sukupuolivähemmistöt sekä sukupuolienemmistöt (Seta, 2020b).

Opettajat ovat velvoitettuja edistämään tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta koulussa. Tämän vuoksi olisi tärkeää, että jo opettajankoulutuksessa luotaisiin pohjaa tasa-arvoisuuden ja tasa-arvoajattelun edistämiseksi. Luokanopettajakoulutus ei kuitenkaan omien kokemusiemme mukaan anna riittävästi tietoa sukupuolen moninaisuudesta tai siitä, kuinka kohdata ja tukea sukupuoleltaan moninaista oppilasta. Sukupuolitietoisuus mielletään usein opettajankoulutuksessa uudeksi aihealueeksi, minkä vuoksi aiheen lisääminen tiiviiseen opintorakenteeseen koetaan haasteellisenä. Tärkeää olisi, että tulevaisuudessa tasa-arvo ja sukupuolitietoisuus ohjaisi koulutusta (Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2010, s. 52).

Tieto poistaa vanhentuneita käsityksiä ja stereotypioita sekä rikkoo ennakkoluuloja, joita meillä kaikilla on. Työllistyessämme viemme uusia tietoja ja taitoja myös jo kentällä työskenteleville opettajille. Tämän vuoksi opettajankoulutuksesta saatu tieto ja taito sukupuolen moninaisuuden kohtaamisesta ja tukemisesta olisi erittäin tärkeää, jotta muutos kohti tasa-arvoisempaa ja yhdenvertaisempaa koulua olisi mahdollinen.

6. Pohdinta

Tutkielmamme tavoitteena oli tuottaa tietoa sukupuolen moninaisuuden ilmenemisestä alakoulun toimintakulttuurissa sekä siitä, miten sukupuoleltaan moninaista oppilasta voidaan tukea kouluympäristössä. Tutkielmaa työstäessämme saimme laajentaa omaa tietämystämme aiheesta. Huomasimme, että koulujen toimintakulttuurit eivät tue sukupuoleltaan moninaisten oppilaiden oppimista ja kokonaisvaltaista hyvinvointia. Tämä johtuu siitä, että opettajien tieto aiheesta on usein vanhentunutta ja puutteellista. Myöskään koulun oppimateriaalit ja oppimisympäristöt eivät tarjoa sukupuolen moninaisuudesta riittävästi tietoa.

Perusopetuksen yhteiskunnallisena tehtävänä on edistää tasa-arvoa, oikeudenmukaisuutta ja yhdenvertaisuutta (OPH, 2014, s. 18). Lisäksi suomalaisella koulutusjärjestelmällä on velvoite lisätä tietoa sukupuolen moninaisuudesta sekä ehkäistä syrjintää, joka perustuu sukupuolen ilmaisuun tai sukupuoli-identiteettiin (Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2019, s. 21; OPH, 2014). Opetushallituksen (2014) perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden mukaan jokaisella oppilaalla on oikeus turvalliseen kouluympäristöön ja oikeus saada tasa-arvoista opetusta ja kasvatusta sukupuolestaan riippumatta. Tosiasia kuitenkin on se, ettei tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta ole pystytty toteuttamaan sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen osalta kouluissa. Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöön kuulumisen voi vaikeuttaa peruskoululaisen koulunkäyntiä monella eri tapaa. Vähemmistöön kuulumisen voi altistaa oppilaan syrjinnälle ja kiusaamiselle, minkä vuoksi koulu voi pahimmillaan näyttäytyä oppilalle pelottavana ja turvattomana paikkana.

Tutkielman luotettavuuden kannalta on tärkeää, että aineistoon suhtaudutaan lähdekriittisesti (Alasuutari, 2011). Olemme tutkielmassamme ottaneet lähdekriittisyyden huomioon perehtymällä aihetta koskevaan kirjallisuuteen laajasti sekä vertailemalla lähteidemme keskinäistä tietoa. Lisäksi olemme huomioineet lähteiden ajankohtaisuuden ja pyrkineet etsimään tutkielmamme mahdollisimman tuoretta tietoa. Huomasimme, että keräämässämme aineistossa tiedot olivat toisinaan ristiriidassa keskenään. Esimerkiksi käsitteiden määritteet ovat muuttuneet useasti viimeisen kymmenen vuoden aikana. Tiedon jatkuva päivittyminen loi haasteita prosessissamme esimerkiksi käsitteiden määrittelyyn. Olemme suhtautuneet lähteisiimme kriittisesti ja ymmärrämme sen, että kirjallisuuskatsaukset perustuvat muiden tutkijoiden tuottamaan tietoon, jonka luotettavuudesta ei voi olla täyttä varmuutta. Tutkielmamme luotettavuutta on lisännyt myös se, että olemme käyttäneet tutkielmassamme ainoastaan sellaisia tietolähteitä,

jotka on julkaistu 2000-luvulla. Poikkeuksen tähän tekevät ainoastaan sellaiset aineistomme kuuluvat asiakirjat ja lait, jotka on määritetty ennen 2000-lukua.

Olemme tutkielmassamme hyödyntäneet virallisia asiakirjoja sekä lakeja, jotka lisäävät työmme luotettavuutta. Työssämme keskeisinä asiakirjoina ovat toimineet Opetushallituksen (2014) perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet sekä tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuslaki. Lisäksi olemme hyödyntäneet tutkielmassamme tuoretta kouluterveyskyselyä (2019). Kyselyn avulla olemme saaneet tutkielmaamme mukaan myös oppilaiden näkökulmia sukupuolen moninaisuuden ilmenemisestä koulussa.

Tutkija on aina vastuussa omasta tutkimuksestaan, tutkimuksen aikana tehdyistä valinnoista ja tutkimukseen liittyvistä perusteluista (Vilkka, 2007, s. 90). Hyvä tutkimus noudattaa hyvää tieteellistä käytäntöä, jota voidaan luonnehtia tutkimusetiikaksi (Vilkka, 2007, s. 90). Tutkimusetiikkaan kuuluu esimerkiksi, että tutkimuksen kysymykset ja niiden laatiminen, aineiston kerääminen ja käsittely, tulosten esittäminen ja aineiston säilytys ei loukkaa ketään tutkimukseen osallisena olevaa (Vilkka, 2007, s. 90; Tutkimuseettinen neuvottelukunta, 2021). Kyseiset asiat eivät saa myöskään loukata tiedeyhteisöä tai hyvää tieteellistä tapaa tehdä tutkimusta (Vilkka, 2007, s. 90). Tutkimuksemme kirjoituprosessin aikana olemme huomioineet tutkimusetiikan toteutumisen keräämällä ja käsittelemällä tutkimustietoa objektiivisesti sekä viittaamalla tutkielmassamme käytettyihin teoksiin asianmukaisesti.

Toteutimme kandidaatintutkielman parityönä. Kanssatutkijuuteen liittyy paljon mahdollisuuksia ja etuja, mutta myös haasteita ja ongelmia. Jokinen ja Juhila (2002) kirjoittavat artikkelissa ”Yhdessä kirjoittaminen” kanssatutkijuuteen liittyvistä mahdollisuuksista ja haasteista. Suurin kanssatutkijuuteen liittyvä haaste on, että tutkijapari ei jaa yhteistä ja selkeää käsitystä tutkielman aiheesta. Lisäksi haasteena voi olla ajankäyttöön liittyvät ongelmat (Jokinen & Juhila, 2002). Jo tutkielman työstämisen alkuvaiheessa pyrimme välttämään mahdolliset ongelmat suunnittelemalla ja aikatauluttamalla aiheeseen perehtymisen, tutkimisen ja kirjoittamisen. Lisäksi keskustelimme aiheesta ja huomioimme toistemme näkökulmat tutkimuskysymyksiä rajatessamme.

Kanssatutkijuuteen liittyy myös mahdollisuuksia ja etuja, joita pääsimme tutkielmaa tehdessämme hyödyntämään. Kanssatutkijuus mahdollistaa usein laadukkaamman tekstin tuottami-

sen, keskustelujen käymisen yhdessä sekä palautteen antamisen toiselle. Käydyt yhteiset keskustelut ja palautteen myötä tehdyt muutokset rikastuttavat ja elävöittävät tekstiä (Jokinen & Juhila, 2002). Koemme, että olemme pystyneet hyödyntämään kanssatutkijuuden mahdollisuuksia tutkielmaa tehdessämme. Työskentely yhdessä on ollut hauskaa, ja projekti on ollut antoisa.

Tutkielmamme tavoitteena oli lisätä tietoa sukupuolen moninaisuudesta. Vaikka perehdyimme tutkielmassamme laajasti aiheeseen, koemme, ettei tietoa aiheesta voi koskaan olla tarpeeksi. Tämän vuoksi koemme luontevaksi jatkaa tutkimuksen tekemistä pro-graduissamme. Haluaisimme syventää tietämystämme siitä, kuinka esimerkiksi opettajat tai oppilaat näkevät tämänhetkisen tilanteen sukupuolen moninaisuuden ilmenemisestä. Tutkimuksen avulla saisimme tietoomme konkreettisia esimerkkejä siitä, kuinka voimme tulevaisuudessa kehittää omaa toimintaamme opettajina niin, että toimintamme on sukupuolen moninaisuuden edistämisen kannalta tuloksellista.

Lähteet

- Alasuutari, P. (2011). *Laadullinen tutkimus 2.0*. Tampere: Vastapaino. Haettu (17.1.2021) osoitteesta: <https://www.ellibslibrary.com/book/978-951-768-385-2>
- Aveyard, H. (2014). *Doing a Literature Review in Health and Social Care: A Practical Guide*. Haettu (20.11.2020) osoitteesta: <http://web.a.ebscohost.com.pc124152.oulu.fi:8080/ehost/detail/detail?vid=0&sid=cc5f5fa7-5d27-4512-9d71-c659008f3bfe%40sdc-v-sess-mgr02&bdata=JnNpdGU9ZWwhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#AN=697591&db=e000xww>
- Butler, J. (2004). *Undoing gender*. New York; London: Routledge.
- DiCeglie, D. (2000), *Gender identity disorder in young people. Advances in psychiatric treatment*. Haettu (2.3.2021) osoitteesta: https://www.researchgate.net/profile/Domenico_Di_Ceglie/publication/247801412_Gender_identity_in_young_people/links/56b27c4a08ae795dd5c7d06b/Gender-identity-in-young-people.pdf
- Huuska, M., Solantaus, T., Karvinen, M., Huldén, A. & Jämsä, J. (2008). *Sateenkaariperheet ja hyvinvointi: Käsikirja lasten ja perheiden kanssa työskenteleville*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Jokela, S., Luopa, P., Hyvärinen, A., Ruuska, T., Martelin, T., Klemetti, R., Terveiden ja hyvinvoinnin laitos (2020), *Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien nuorten hyvinvointi: Kouluterveyskyselyn tuloksia 2019*, Haettu (20.1.2021) osoitteesta: https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/140742/URN_ISBN_978-952-343-580-3.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Karvinen, M., Venesmäki, E. (2009). *Tilaa moninaisuudelle! Opas seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen yhdenvertaisuuden edistämiseen*. Haettu (7.1.2021) osoitteesta: <https://yhdenvertaisuus.fi/documents/5232670/14323821/HLBTI-opas+viranomaisille/9175485d-682f-5b16-674e-4fe407024ade/HLBTI-opas+viranomaisille.pdf>
- Karvinen, M. (2016). *Opitaan yhdessä! Sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus*. Opas opettajille. Seta.
- Kuusela, P., Korhonen, P., Valkonen, S., Pirskanen, H., Rautio, P., Saastamoinen, M. & Itäpuisto, M. (2006). *Minuus ja identiteetti: Sosiaalipsykologinen ja sosiologinen näkökulma*. [Tampere]: Tampere University Press: Taju [jakaja].
- Lahti, A., Aarnio, K., Moring, A. & Kerppola, J. (2020). *Perhe- ja läheissuhteet sateenkaaren alla*. [Helsinki]: Gaudeamus.

- Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta (8.8.1986/609). Haettu (24.11.2021) osoitteesta: <https://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1986/19860609>
- Lehtonen, J. (2011). *Sukupuolinäkökulmia tutkimusperustaiseen opettajankoulutukseen*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Nousiainen, S. (2020). *Sukupuoleen katsomatta: Kuinka kohdata monimuotoisuus* [Jyväskylä]: Atena.
- Opetushallitus. (2014). *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet*. Haettu (15.11.2020) osoitteesta: https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf
- Opetushallitus. (2016). *Tasa-arvotyö on taitolaji- Opas sukupuolten tasa-arvon edistämiseen perusopetuksessa*. Haettu (2.2.2021) osoitteesta: https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/173318_tasa_arvotyö_on_taitolaji_0.pdf
- Opetus- ja kulttuuriministeriö. (2020). *Perusopetus*. Haettu (24.11.2020) osoitteesta: <https://minedu.fi/perusopetus>
- Opetus- ja kulttuuriministeriö. (2010). *Segregaation lieventämistyöryhmän loppuraportti*. Haettu (3.2.2021) osoitteesta: <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/75541/okmtr18.pdf?sequence=1>
- Opetus- ja kulttuuriministeriö. (2019). *Sukupuolen moninaisuus*. Haettu (15.11.2020) osoitteesta: https://setstop.files.wordpress.com/2019/10/setstop_sukupuolen_moninaisuus_opimateriaali.pdf
- Oulun normaalikoulun perusopetuksen toiminnallinen tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelma. Haettu (2.2.2021) osoitteesta: https://nk.oulu.fi/sites/default/files/images/imce/Suunnitelmat/Tasa-arvo_ja_yhdenvertaisuussuunnitelma_ONK_19-21_0.pdf
- Perusopetuslaki (21.8.1998/628) Haettu (24.11.2020) osoitteesta: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980628>
- Puolimatka, T. (2019). *Sukupuoli muutoksessa*. Tampere: Päivä Osakeyhtiö.
- Ristkari, M., Suni, N. & Tyni, V. (2018). *Sukupuolena ihminen: Tietokirja transsukupuolisuudesta ja sukupuolen moninaisuudesta*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Salminen, A. (2011). *Mikä kirjallisuuskatsaus?: Johdatus kirjallisuuskatsauksen tyyppeihin ja hallintotieteellisiin sovelluksiin*. Vaasa: Vaasan yliopisto.
- Stålström, O., Nissinen, J., Hentilä, J. & Tuovinen, L. (2011). *Saanko olla totta?: Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.
- Seta ry. (2020a), *Seksuaalinen suuntautuminen*, Haettu (5.9.2020) osoitteesta: <https://seta.fi/sateenkaaritieto/seksuaalinen-suuntautuminen/>

- Seta ry. (2020b), *Sukupuolen moninaisuus, Haettu* (15.9.2020) osoitteesta: <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sukupuolen-moninaisuus/>
- Seta ry. (2020c), *Sukupuolen moninaisuus ja lapset. Haettu* (2.11.2020) osoitteesta: https://www.dropbox.com/s/vbgh55ewdwk40jl/Opas_varhaiskasvattajille2020%20p%C3%A4ivitetty%20verkkoon.pdf?dl=0
- Seta ry. (2020d), *Sateenkaarisanasto, Haettu* (5.12.2020) osoitteesta: <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sateenkaarisanasto/>
- Seta ry. (2020e), *Translaki ja asetus. Haettu* (17.12.2020) osoitteesta: <https://sukupuolen-osaamiskeskus.fi/sukupuoli/lait-ohjeet-ja-suositukset/translaki-ja-asetus/>
- Seta ry. (2020f), *Intersukupuolisuus, Haettu* (17.12.2020) osoitteesta: https://seta.fi/sateenkaaritieto/sukupuolen-moninaisuus/intersukupuolisuus/?gclid=Cj0KCQiA6Or_BRC_ARIsAPzuer_7qQRFQr6HdKPxxk2-7CfADTxJQ83V5HNsYtMxw2EDuSzVCXvJRwkaAtv3EALw_wcB
- Seta ry. (2020g), *Muunsukupuolisuus. Haettu* (17.12.2020) osoitteesta: <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sukupuolen-moninaisuus/muunsukupuolisuus/>
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, (2020a), *Sukupuolen moninaisuus. Haettu* (24.11.2020) osoitteesta: <https://thl.fi/fi/web/sukupuolten-tasa-arvo/sukupuoli/sukupuolen-moninaisuus>
- Terveyden- ja hyvinvoinninlaitos. (2019b), *Seksuaalisuuden ja sukupuolen sanasto. Haettu* (24.11.2020) osoitteesta https://thl.fi/fi/web/lapset-nuoret-ja-perheet/tyon_tueksi/menetelmat/seksuaalisuus-puheeksi/seksuaalisuuden-ja-sukupuolen-sanasto
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. (2018). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi* (Uudistettu laitos). Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta. (2021). *Hyvä tieteellinen käytäntö. Haettu* (26.4.2021) osoitteesta: <https://tenk.fi/fi/tiedevilppi/hyva-tieteellinen-kaytanto-htk>
- Sosiaali- ja terveysministeriö. (2018). *Tasa-arvobarometri 2017, Haettu* (20.1.2021) osoitteesta: https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/160920/STM_08_2018_Tasa-arvobarometri%202017_net.pdf
- Suortamo, M., Tainio, L., Syrjäläinen, E., Lepistö, S., Palmu, T., Lepistö, J., . . . Kujala, T. (2010). *Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa. Jyväskylä: PS-kustannus.*
- Vilkka, H. (2010). *Sukupuolen ja seksuaalisuuden kohtaaminen. Jyväskylä: PS-kustannus.*
- Vilkka, H. (2007). *Tutki ja mittaa: määrällisen tutkimuksen perusteet. Helsinki: Tammi.*
- Väestöliitto. (2020a). *Seksuaalisuus. Haettu* (24.11.2020) osoitteesta: <https://www.vaestoliitto.fi/seksuaalisuus/>

Yhdenvertaisuuslaki (1325/2014). Haettu (24.11.2020) osoitteesta: <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141325>

Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta (28.6.2002/ 563). Haettu (25.4.2021) osoitteesta: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2002/20020563>

Ylitapio-Mäntylä, O. (2012). *Villit ja kiltit: Tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille*. Jyväskylä: PS-kustannus.